

TRABZON'UN SÜRMENE VE ARAKLI AĞIZLARININ KUŞAKLARARASI AĞIZ KULLANIMI VE AĞIZ ÖLÇÜNLÜLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ*

INVESTIGATING INTERGENERATIONAL DIFFERENCES OF SÜRMENE AND ARAKLI VARIETIES OF TRABZON DIALECT WITHIN THE FRAMEWORK OF DIALECT LEVELLING

Araştırma Makalesi
Research Paper

Efsanur ATAKAN**
Mehmet AKKUŞ***
Erhan GİRAY****

Öz:

Bu çalışmanın temel amacı; Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerinde kuşaklararası ağız kullanımı bağlamında ağız ölçünlüleşmesini incelemektir. Bu kuramsal çerçevede çalışmanın dilbilimsel amacı; Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkeleri konuşurlarının oluşturduğu ağız topluluklarının toplumsal, bireysel, kamusal, sosyo-ekonomik ve demografik durumları dikkate alınarak ağız ölçünlüleşmesi durumunu tespit etmektir. Dünyada ölçünlü dile meyleden değişkelerde kuşaklararası olası ağız kullanım farkını saptamak amacıyla toplum dilbilimsel incelemeler ağız ölçünlüleşmesi (İng. dialect levelling) kuramı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmada yer alan katılımcılar, farklı toplumsal değişkenlerin yanı sıra Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerini konuşan değişik kuşak gruplarından oluşan bireyler arasından seçilmiştir. Çalışmada ilk aşamada katılımcıların ağız geçmişleri hakkında ön bilgi edinmek amacıyla (28 alt kuşak, 39 orta kuşak, 32 üst kuşak) toplamda doksan dokuz katılımcıya bu makale için geliştirilmiş olan bir Ağız Kullanımı Anketi uygulanmıştır. Elde edilen sayısal veriler, nicel çözümleme yazılımı SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen bulgular ilgili alan yazına uygun nicel çözümleme yöntemleriyle yorumlanmıştır. Nicel verileri desteklemek için nitel veri elde etmek amacıyla katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen veriler yazıya aktarıldıktan sonra tematik sınıflandırılmaları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon Ağızı, Ağız Ölçünlüleşmesi, Toplum Dilbilim, Nicel, Nitel.

Abstract:

The main aim of the present study is to examine the dialect levelling in the Sürmene and Araklı varieties of Trabzon dialect in the context of intergenerational dialect usage. Within this theoretical framework, the linguistic aim of the study is to investigate the dialect levelling construct in the speech communities formed by speakers of the Sürmene and Araklı varieties of the Trabzon dialect, considering their

* Makale Geliş Tarihi: 05.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 10.03.2024

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, atakanefsanur@gmail.com, orcid.org/ 0009-0000-2579-4167.

*** Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, mehmetakkus1986@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9604-1418.

**** Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erhangeray@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8731-1546.

social, individual, public, socio-economic, and demographic backgrounds, and to identify the factors contributing to this phenomenon. To determine the potential intergenerational differences in the use of dialects leaning towards the standard language, sociolinguistic investigations have been conducted within the framework of the dialect levelling theory. In this regard, the participants in this study were selected from individuals who speak the Sürmene and Araklı varieties of the Trabzon dialect belonging to different generational groups, taking into account various social variables. In the initial stage, to gather preliminary information about the participants' dialect histories, a Dialect Usage Questionnaire specifically developed for this thesis was administered to a total of ninety-nine participants (28 lower generation, 39 middle generation, 32 upper generation). The numerical data obtained were analyzed using the SPSS software for quantitative analysis, and the findings were interpreted using appropriate quantitative analysis methods in accordance with relevant literature. In order to support the quantitative data with qualitative information, face-to-face interviews were conducted with the participants, questioning the intergenerational levelling of the dialects they speak. The interview data obtained were transcribed and thematically classified.

Keywords: Trabzon Dialect, Dialect Levelling, Sociolinguistics, Qualitative, Quantitative.

GİRİŞ

Dil işlevsel doğası gereği en az iki kişinin etkileşime geçmesini zaruri kılar. Bu etkileşim, kişi sayısının çoğalmasıyla hemen hemen aynı dil değişkesini kullanan dil topluluklarının oluşmasına neden olur. Zamanın dönüştürücü etkisi ve coğrafyanın zorlamasıyla zeminde ve zamanda uzaklaşmış olan dil topluluklarının dilleri ise farklılaşmaya başlar. Seslerde başlayan değişim, zamanın ve zeminin yıpratıcılığının oranına ve belki diğer toplumsal koşullara bağlı olarak dilin diğer yapılarına da sirayet edebilir. Burada anlatımda her ne kadar biyolojik bir analogi kullanılsa da dil, insan ilişkilerine bağlı olduğundan farklı etkenlerin de burada tesiri olduğu açıktır. Bunlar arasında Coşar'ın (2015: 243) da işaret ettiği dilin başka dillerle etkileşimi sayılabilir. Etkileşime giren dilin iç ve dış yapısında değişiklikler gerçekleşmektedir. Dilin iç yapısındaki değişiklikler ses, biçim ve söz dizimi alanlarında gerçekleşirken dış yapısında da edim bilimine bağlı değişiklikler gerçekleştiği bilinmektedir. Bu noktada aynı dilin zaman ve coğrafya gereği farklılaşmış değişkeleri (lehçe, ağız vb.) bazı toplum dilbilimsel gerekçelerle baskın veya toplum dilbilimsel bağlamda "prestijli" (İng. prestigious) bir diğer yakın değişkeye benzemeye başlar. Bu noktada bu tür bir değişimi tetikleyenler elbette söz konusu değişkenin konuşurlarıdır. Konuşurları bu tür bir karar vermeye yönlendiren nedenler ise -yukarıda da belirtildiği üzere- toplum dilbilimsel etkenlerdir.

Bourdieu'nün (1984) "kültürel sermaye" kavramının (İng. cultural capital) bir parçası olan "dil bilim sermayesi" (İng. linguistic capital) olgusu, bu noktada olası bir toplumsal etken olarak ele alınabilir. Ölçünlü yazı dilinin geçer akçe olduğu ve toplumsal tabakalar arasında yükselmeye faydası olduğu bilindiği takdirde dil konuşurlarının daha iyi bir yaşam kaygısıyla dil davranışlarını değiştirdikleri ve dil kullanımlarını ortama uygun duruma getirdikleri toplum dilbilimde bilinen bir gerçektir.

Çalışmanın temel kavramı olan ağız ölçünlüleşmesi, lehçe bilimi (İng. dialectology) alanında farklı tanımları yapılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Hilton, 2010). Hilton'dan iktibasla (2010) dil yapılarının sıklık bağlamında ve yapısal açıdan azalması-

nı- dolayısıyla bir dil sisteminin sadeleşmesini- “ölçünlüleşme” olarak tanımlayan Trudgill (1986: 98) ve Kerswill'e (2003: 9) göre bu durum, yerel üstü bir ağız ölçünlüleşmesi sürecinin oluştuğuna veya oluşma aşamasında olduğuna işaret eder.

Ulus devletlerin prestijli olarak addettikleri bir ağız, ölçünlü bir yapıya ulaştırarak tüm ülke sathına teşmil etmesiyle farklı ağız konuşurlarının yeni kuşaklarının aldıkları eğitim sonucunda bu tür ölçünlüleşme süreçleri yaşanabilmektedir. Bu durum dille ilgili birçok durumda karşılaşıldığı üzere tedrici olarak ortaya çıkmaktadır.

Ağız ölçünlüleşmesi evvela yakın ilişkiadaki ağızların bölge içerisinde genellenmesi (İng. supra localisation) yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Hilton'un (2010) Norveç'teki bölgesel ağız ölçünlüleşmesini incelediği çalışması, aynı bölge (coğrafya) içerisinde dilsel homojenliğin arttığı bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Bu ölçünlüleşmeye yol açan bir dizi toplum dilbilimsel etkeninin olduğu ilgili alan yazında sıklıkla belirtilmektedir (Hilton, 2010). Hilton'a (2010) göre bu etkenler arasında en etkinlerden bir tanesi konuşurların kendi dil değişkelerini model koda uyarladığı “konuşur(lar) arası uyum”dur (İng. inter-speaker accommodation) (bkz. Trudgill, 1986). Bu tür durumlarda, ölçünlüleşme için “yakınsama”nın gerçekleşmesi söz konusudur. Yakınsama kavramı ise diyalektoloji alan yazınında iki dil değişkisi arasındaki özdeşliğin artmasına gönderme yapmak için kullanılmaktadır (bkz. Auer ve Hinskens, 1996, akt. Hilton, 2010). Yakınsama sonucu gelişen dilsel yapılar coğrafi olarak yayılmaya başlar (bkz. Britain 2001). Yeni yapılarla karşılaşan bölgedeki diğer konuşurlar, toplumsal benlik algılarıyla ilişkili olarak yeni biçimlere karşı olumlu veya olumsuz tavır geliştirir (Hilton, 2010).

1. ÖLÇÜNLÜ DİL, ÖLÇÜNLÜ TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI

Ölçünlü dil kavramının tüm bağlamlarda geçerli bir tanımının yapılması bilimsel olarak kolay değildir. Bazı durumlarda eğitim kurumlarında kullanılmış olan dilin, dilde ölçünlüleşmeye yol açtığı iddia edilmiştir. Oxbridge'te (Oxford ve Cambridge teriminin katışık kullanımı) kullanılan eğitim dilinin zamanla ölçünlüleşerek Büyük Krallık'ın ölçünlü Received Pronunciation'ına (RP) dönüştüğünü savunan çalışmalar yapılmıştır (bkz. Watts, 1999, akt. Hilton, 2010). Aynı sürecin Danca ve Norveççe için de geçerli olduğunu ileri süren kaynaklar mevcuttur (Pedersen, 2005).

Bazı durumlarda ise kutsal metinlerde kullanılan dil değişkesinin ölçünlüleşmeye sebebiyet verdiği bilinmektedir. Bunlar arasında en göze çarpan örneklerden biri Arapçadır. *Fusha* olarak tasmim olunan Arapçanın standart ağzının, İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de kullanılan Hicaz (ekseriyetle Kureyş) Arapçasına dayandığı bilinmektedir. Buna benzer şekilde Süryanicenin ölçünlü (yazılı) biçiminin Kitab-ı Mukaddes'te kullanılan kitabî Süryaniceye dayandığı alan yazında bilinen bir gerçektir.

Belirli durumlarda ise yönetim merkezinde konuşulan dil değişkesinin bir dilin ölçünlüleşmesine neden olduğu ileri sürülmüştür (Hilton, 2010). İngilizcenin Oxbridge'le bir-

likte Londra'yla ve kraliyet ailesiyle ilişkisi bu bağlamda dikkat çekici bir örnek olarak sunulabilir. Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşık beş asır başkentlik yapmış olan İstanbul'da yönetimde ve sokakta kullanılan ve asırlar içerisinde biçimlenmiş olan İstanbul ağzının Türkiye Türkçesinin ölçünlü değişkesine dönüşmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

İstanbul Türkçesinin ölçünlü dil olarak kullanılmasının, ölçünlü bir dili meydana getiren etkenlerle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Ölçünlü dilin, dil ideolojisiyle ilişkisi ilgili alan yazında sıklıkla vurgulanmaktadır (Milroy ve Milroy, 1992). Dil ideolojisi (İng. language ideology) “konuşurların dilin durumu ve prestiji hakkındaki tutum ve inançları” olarak tanımlanmaktadır (Rumsey, 1990). Ölçünlü dil ideolojisi ile dil ideolojisinin ortak noktası, söz konusu dilin “iyi” veya “kötü” olduğuna dair bir görüşe sahip olmayı gerektirdiğine dair yargıdır. Bu yargıyı besleyen sosyokültürel ve sosyoekonomik etkenler bulunmaktadır: eğitim dili, yönetim dili (başkentlik) ve sosyo-ekonomik ayrıcalığa sahip bir dil topluluğu (Hilton, 2010).

Türkiye Türkçesinin tarihî gelişim sürecinde 1453 yılında gerçekleştirilmiş olan İstanbul'un fethi önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Türkçe daha yüksek bir bilim ve sanat dili olarak gelişme imkânı bulmuş, medeniyet taşıyıcı bir unsur hâline gelmiştir. Bu süreçte XX. yüzyıldan sonraki durum da yeni bir dönem olarak ele alınabilir. Böylece Türkiye Türkçesinin tarihinde üç esas dönem belirlenebilir. Fetih öncesi, fetih sonrası ve XX. yüzyıl sonrası. Fetih öncesi dönemde Türkler, Anadolu ve Balkanlar'ı kendi topraklarına katma gayretindeydiler. Bu gayret içerisinde olan millet savaşta olmasına rağmen birtakım yazılı eserler ortaya koymuştur. Buna mukabil Türkçe sözlü edebiyatta gösterdiği özveriye yazılı edebiyatta başlangıçta mahir bir şekilde gösterememiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin yazışma dilinin Farsça olduğu bilinmektedir. Yazı dilinde kullanılan Farsçadan mütevellit Türkçenin kullanım alanları sınırlı kalmıştır. Daha sonrasında Selçuklu Hanedanının iktidarı beyliklere tevdi etmesi sonucunda tekrar canlanan Türkçe, yazı dili olarak gelişmeye başlamıştır. Bunda Selçuklu Devleti'nin yerine geçen Anadolu Beylikleri büyük rol oynar. Bu gelişme medrese eğitimleri alan aydınları birbirlerine yaklaştırmış ve ortak dil beğenisine hitap eden standart bir dil şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı sarayı çevresinde birleşen entelektüel birikim bu standart şeklin belirleyicileri arasında sayılabilir. XV. yüzyıl öncesine bakıldığında standart dil aslında temel bir kıvama kavuşmuş, dile temel biçimler yerleşmişti. Fakat İstanbul'un fethi Türkiye Türkçesine bir imparatorluk hiyerarşisi ve zenginliği kazandırdığı için bir dönüm noktası olarak sayılabilir.

1.1. Ağız

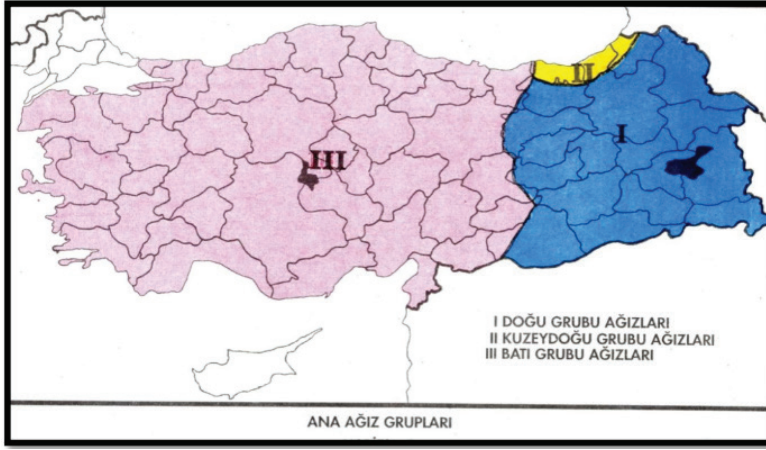
TDK'ya göre ağız “[B]elli yerleşim bölgelerine özgü, yazı dili hâline gelmemiş dil; diyalekt” (Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük, n.d.). Ergin'e (1998: 10) göre ise ağız “bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır.” Korkmaz'a göre (2010: 12) ağız “bir dilin veya bir lehçenin yazı diline

oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri”dir.

Türkiye Türkçesi ağızları sınıflandırması açısından hâlihazırda en çok iktibas ve itibar edilen sınıflandırma Karahan'ın (1996) sınıflandırmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere Karahan Türkiye Türkçesi ağızlarını ana ağız gruplarına ayırmıştır. Üç gruptan oluşan tasnif aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

Bu ağız gruplarını Karahan (1996) şu şekilde tasnif etmiştir:

Şekil 1. Türkiye Türkçesinin Ağız Grupları (Karahan 1996)

Kaynak: Karahan, 1996.

Şekil 1’de sunulmuş olan haritada görüldüğü üzere, Karahan (1996) Türkiye Türkçesini **Doğu Grubu**, **Batı Grubu** ve **Kuzeydoğu Grubu Ağızları** olarak üç gruba ayırmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen Trabzon ağızı, Karahan’ın (1996) sınıflandırmasına göre Kuzeydoğu grubu ağızları içerisinde tasnif edilmiştir.

1.2. Trabzon Ağzının Özellikleri

Trabzon ağızı, Karadeniz bölgesinde konuşulan bir Türkiye Türkçesi ağızı olarak Karahan (1996) tarafından Kuzeydoğu grubu içerisinde tasnif edilmiştir ve diğer Türkiye Türkçesinin ağız gruplarıyla birtakım farklılıklar sergilemektedir. Ses bilgisi özellikleri incelendiğinde Trabzon ağzının özellikleri daha önce yazılmış olan kaynaklardan ve araştırma için yapılan derlemelerden örneklerle şu şekilde özetlenebilir:

1.2.1. Trabzon Ağzının Ünlü Envanteri ve Özellikleri

1.2.1.1. Ünlüler

Ölçünlü Türkiye Türkçesi gibi Trabzon ağzında da Uluslararası Fonetik Alfabe sembolleriyle /a/, /ɛ/, /u/, /i/, /o/, /œ/, /u/ ve /y/ ünlüleri bulunur. Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki ünlü sesler Trabzon ağzında farklı bir ses bilgisi yapısına sahip olabilir.

/y/ > /u/ varyantlaşması: /dyɯɯdyz/ > /dumdyz/, /fasyljɛ/ > /fasulja/, /byjɯk/ > /bejuk/, /dyɯɯmɛn/ > /dumɛn/, /gyrɛn/ > /gurɛn/ gibi.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere /y/ > /u/ varyantlaşması ilk hecede veya ikinci hecelerde de gerçekleşebilmektedir. Örneğin /dyɯɯduz/ sözcüğünde farklılık ikinci hecedeyken /dumɛn/ sözcüğünde ilk hecede bulunmaktadır. Burada varyantlaşma sözcüğü farklılığı anlatmak için kullanılmaktadır.

/u/ > /u/ varyantlaşması: /rahatsuz/ > /rahatsuz/, /kaluɯn/ > /kalun/, /funduɯk/ > /funduk/, /furuɯja/ > /furtja/, /furuɯna/ > /furtuna/, /harɯluɯk/ > /hafluk/ gibi.

Yukarıdaki örnekte gösterildiği üzere /u/ > /u/ varyantlaşması /furuɯja/ sözcüğünün ilk hecesinde gerçekleşirken /kalun/ sözcüğünde ikinci hecede gerçekleşmiştir. /hafluk/ sözcüğünün ikinci hecesinde /u/ > /u/ varyantlaşması meydana gelirken ilk hecede ünsüz düşmesi /r/ gerçekleşmiştir.

/i/ > /u/ varyantlaşması: /bizim/ > /bizum/, /kemik/ > /ğemuk/, /değijik/ > /değifug/ gibi.

/bizum/ ve /ğemuk/ sözcüklerinde varyantlaşma ikinci hecede meydana gelmiştir. /i/ > /u/ varyantlaşması, /değifug/ sözcüğünde ise son hecede gerçekleşmiştir.

/œ/ > /o/ varyantlaşması: /œjle/ > /ojle/, /œze/ > /oze/, /œrdek/ > /ordeğ/ (Brendemon, 2002) gibi.

Ses bilgisinde ön ünlüler kategorisinde bulunun /œ/ sesi, art damak ünlüsü /o/ sesi olarak kullanılmıştır. Örnekler göz önünde bulundurulduğunda kullanılan kelimeler arasında artlık-önlük uyumu bulunmamaktadır.

/u/ > /i/ varyantlaşması: /hamsi tavasu/ > /hamsi tavasi/, /turfu gavurmasu/ > /turfu gavurmasi/ gibi.

Verilen örnekler şekil bilgisi yönünden incelendiğinde /tava/ ve /gavurma/ sözcükleri üçüncü tekil şahıs iyelik eki /+su/ almıştır. İyelik bildiren ekteki art damaksıl /u/ ünlüsü yerini /i/ ünlüsüne bırakmıştır.

/i/ > /ɛ/ varyantlaşması: /cami/ > /dzame/, /ihtijar/ > /ehtijar/, /hani/, > /hane/ gibi.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere /i/ > /ɛ/ varyantlaşması /dzami/ > /dzame/ sözcüğünde son hecede /ihtijar/ > /ehtijar/ sözcüğünde ilk hecede gerçekleşmiştir.

/a/ > /ɛ/ varyantlaşması: /hajvan/ > /hejvan/, /azap/ > /ezap/ gibi.

/a/ > /ɛ/ varyantlaşması /hajvan/ > /hejvan/ ve /azap/ > /ezap/ sözcüklerinde incelleme yoluyla ilk hecede gerçekleşmiştir. Art damaksıl ve geniş bir ünlü olan /a/ sesi yerini ön-geniş /ɛ/ ünlüsüne bırakmıştır.

/u/ > /i/ varyantlaşması: /dijorum/ > /dijrim/, /oyun/ > /oyin/ (Günay, 2003:38), /onu/ > /oni/ gibi.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere /u/ > /i/ varyantlaşması sözcüklerin son hecelinde gerçekleşmiştir. /dijorum/ > /dijrim/ kelimesindeki varyantlaşma gerçekleşirken hece

ortasında ünlü düşmesi /o/ meydana gelmiştir. Art damaksıl-dar-yuvarlak bir ünlü olan /u/ sesi yerine ön damaksıl-dar-düz bir ünlü olan /i/ sesi kullanılmıştır.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde sekiz ünlü bulunmaktadır. Trabzon ağzında sözcüklerde ünlü uyumu daha az sıklıkla tanıklanmaktadır.

1.2.1.2. Ünsüzler

Trabzon ağzıyla ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı ünsüzlerin sesletimi farklılaşmaktadır. Örneğin /p/ ünsüzü bazı sözcüklerde /b/ şeklinde telaffuz edilir; /t/ ünsüzü ise /d/ biçiminde telaffuz edilir. /k/ ünsüzü ise bazı durumlarda /ğ/ ünsüzü olarak telaffuz edilebilir.

/t/ > /d/ varyantlaşması: /atma/ > /adma/, /yniversite/ > /yniverside/, /geŋti/ > /geŋdi/, /beklenti/ > /beklendi/ gibi.

Yukarıdaki örneklerde ötümsüz olan /t/ ünsüzü yerine ötümlü /d/ ünsüzü kullanılmıştır. /t/ > /d/ varyantlaşması /atma/ > /adma/ sözcüğünde ilk hecede gerçekleşirken verilen diğer örneklerde son hecede gerçekleşmiştir: /geŋti/ > /geŋdi/ örneğinde kökü /geŋmek/ olan kelime görülen geçmiş zaman {-di} ekini almıştır. Trabzon ağzında iki ötümsüz ünsüzün yan yana gelmesi durumunda gerçekleşen ünsüz benzeşmesi meydana gelmemiş, ek olduğu gibi kullanılmıştır.

/p/ > /b/ varyantlaşması: /hep/ > /heb/ gibi.

Yukarıdaki örnekte gösterildiği gibi /hep/ > /heb/ kelimesinde ötümsüz olan /p/ ünsüzü ötümlü olan /b/ ünsüzü şeklinde kullanılmıştır.

/k/ > /ğ/ varyantlaşması: /eski/ > /eŋgi/, /yok/ > /yoğ/, /kavurma/ > /ğavurma/, /yemek/ > /yemeğ/, /kapı/ > /ğabı/, /ufak/ > /ufağ/ gibi.

Örneklere sunulan sözcüklerde ötümsüz olan /k/ ünsüzü yerine ötümlü /ğ/ sesi telaffuz edilir. /kavurma/ > /ğavurma/ kelimesinde ilk hecede gerçekleşirken /eski/ > /eŋgi/ kelimesinde ikinci hecede gerçekleşmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Çalışma, karma yöntem (İng. mixed methods) araştırma desenini benimseyerek ilerlemektedir ki bu desen araştırma sürecinde nicel ve nitel araştırma yaklaşımlarını bir araya getirerek daha kapsamlı ve derinlemesine bir analiz sunmayı amaçlayan bir araştırma stratejisidir (Clark ve Creswell, 2008). Bu yöntemle, nicel ve nitel veriler kullanılarak sayısal verilerin istatistiksel analiziyle elde edilen genellemelerin ve nitel verilerin derinlemesine kavrayışı aracılığıyla bağlamın ve süreçlerin ele alınması hedeflenmektedir. Bu yöntem, bu yolla araştırmacılara daha zengin ve çok yönlü bir bakış açısı sunarak araştırma sorularını daha kapsamlı ele alma imkânı tanır (Clark ve Creswell, 2008).

Karma yöntemi uygularken araştırmacılar hem nicel hem de nitel verileri toplamak, analiz etmek ve yorumlamak için çeşitli araştırma teknikleri ve araçlarını bir arada kullanırlar. Nicel veriler, büyük örneklemelerden elde edilen sayısal verileri içerir ve istatistiksel yöntemlerle analiz edilir. Bu veriler, genellikle araştırmanın genellemelerini ve eğilimlerini belirlemeye yardımcı olur. Nitel veriler ise daha derinlemesine bir anlayış sağlamak amacıyla küçük örneklemelerden elde edilen açık uçlu metin, görüşme veya gözlem verilerini içerir. Nitel veriler; genellikle bağlamı, motivasyonları, tutumları ve deneyimleri anlamak için kullanılır. Özellikle karma yöntemin kullanıldığı araştırmalarda, hem nicel verilerden elde edilen genellemelerin desteklendiği hem de nitel verilerle derinlemesine açıklamaların sunulduğu bir bakış açısı ortaya çıkar. Bu yaklaşım, araştırmacılara daha kapsamlı bir perspektif sunmanın yanı sıra araştırma sorularına daha kapsamlı ve derinlemesine cevaplar bulma olanağı sağlar.

2.2. Araştırma Soruları

Çalışmada araştırma için belirlenen genel ve özel araştırma soruları şunlardır:

1. Ağız ölçünlüleşmesi kuramı bağlamında Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişimleri nasıl bir görünüm sergilemektedir?

1.1. Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişimlerini konuşan bireylerin Sürmene ve Araklı ağızlarını kullanım sıklıkları nedir?

1.2. Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişimlerini konuşan bireylerin Sürmene ve Araklı ağızlarını kullanımındaki toplum dilbilimsel gerekçeler nelerdir?

2. Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişimlerini konuşan bireylerin kuşaklararası Sürmene ve Araklı ağızlarını kullanım sıklığı nedir?

2.1. Katılımcıların ağız kullanım tercihleri ağız ölçünlüleşmesi bağlamında kuşaklararasına farklılık göstermekte midir?

2.2. Katılımcıların ağız kullanımları, ağız ölçünlüleşmesi bağlamında toplum dilbilimsel etmenler ışığında nasıl etkilenmektedir?

2.3. Katılımcılar

Çalışmanın amaçları doğrultusunda bu çalışmaya şu üç katılımcı grubu dâhil edilmiştir: (n=28) alt kuşak, (n=39) orta kuşak ve (n=32) üst kuşak Trabzon ağzı konuşurları. Katılımcılar Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişimlerini konuşan, farklı yaş gruplarından (alt kuşak, orta kuşak ve üst kuşak), değişik eğitim seviyesinde ve farklı cinsiyet gruplarından bireyler arasından seçilmiştir. Bu seçimin temel amacı ise konuşma topluluğunu temsil eden bir örneklem oluşturmaktır. Sürmene ve Araklı'nın seçilmesinin nedeni ise bu iki ilçenin komşu ilçe olması sebebiyle ağız ölçünlüleşmesine sebebiyet verebilecek olan toplum dilbilimsel etmenler arasında belirli bir fark ya da benzerliğin olup olmadığı hususunda önem teşkil edebileceği varsayımına dayanmaktadır. Ağız ölçünlüleşmesi (veya lehçe düzleşmesi) bağlamında üç kuşak arasındaki ağız kullanım farkını toplum

dilbilimsel etkenler ışığında saptamayı amaçlayan bu çalışmada, daha önce Trabzon özelinde bu değişkenin toplum dilbilimin güncel kuramları bağlamında incelenmemiş olması bu bölgenin örneklem olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Sahil kesiminde konumlanmış bu iki değişke, büyük şehirlere doğru gerçekleşen yoğun göç durumuna rağmen üst kuşağın ağız kullanımını koruması ve alt kuşağın ise ağız ölçünlüleşmesi kuramı çerçevesinde toplum dilbilimsel etmenler ışığında standart (ölçünlü) İstanbul Türkçesi değişkesini kullanmaya eğilimli olması nedeniyle araştırılması gereken bir alt ağız bölgesi olarak düşünülmüştür.

2.3.1. Alt kuşak (Z kuşağı) Trabzon ağız konuşurları

Bu çalışmanın deney grubunu teşkil eden gruptan alt kuşak grubunu oluşturan Trabzon ağız konuşurlarının (n=28) 22'si kadın 6'sı erkek bireylerden meydana gelmektedir. Katılımcıların yükseköğrenim programından (n=16) veya liseden (n=11) mezun oldukları belirlenmiştir. Bu grup içindeki 28 katılımcının aile üyelerinin hepsi Trabzon kökenlidir.

2.3.2. Orta kuşak (Y kuşağı) Trabzon ağız konuşurları

Çalışmaya dâhil edilen ikinci katılımcı grubunu, Trabzon ağzının Araklı ve Sürmene değişkelerini konuşan 39 orta kuşağa mensup birey oluşturmaktadır. Bu bireylerin 24'ü kadın 15'i erkektir. Yaşları 23 ilâ 43 arasında değişen bu katılımcılar kartopu örnekleme yöntemi ile çalışmaya dâhil olmuşlardır. Eğitim geçmişleri açısından katılımcılardan 12'si lise mezunuyken diğer yarısı yükseköğretim (n=19) veya görüşmelerin yapıldığı dönemde eğitimlerine devam edenlerden oluşmaktaydı. Son olarak katılımcıların sosyoekonomik arka planları oldukça birbirine benzemektedir.

2.3.3. Üst kuşak (X kuşağı) Trabzon ağız konuşurları

Çalışmada veri toplanmış olan son grup ise 32 Trabzon ağız konuşurundan oluşmaktadır. 11'i erkek 21'i kadın olan toplam 32 üst kuşağa mensup katılımcının eğitim seviyeleri şöyledir: 3 yükseköğretim, 8 ortaöğretim, 14 ilköğretim.

Tablo 1'de anket uygulamasına katılan bireylerin yaşlarını belirten tablo sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların ait oldukları kuşakların dağılımı

	Kuşak	Sayı	Yüzdellik (%)
Z Kuşağı	2000 sonrası	28	28.3
Y Kuşağı	1980-2000 arası	39	39.4
X kuşağı	1960-1980 arası	32	32.3
Toplam		99	%100

Tablo 1'de sunulmuş olan veriler dikkate alındığında toplamda Z kuşağından 28 birey, Y kuşağından 39 birey, X kuşağından ise 32 birey ankete katılım sağlamıştır. Tablo 2'de katılımcıların ağız kullanıp kullanmama oranları sunulmuştur:

Tablo 2. Katılımcıların ağız kullanım oranları

	Sayı	Yüzdeler (%)
Trabzon ağız konuşan	65	65.65
Trabzon ağız konuşmayan	34	34.34
Toplam	99	%100

Tablo 2’de sunulmuş olan veriler, katılımcılardan 65’inin (%66.65) konuştuğu bir ağız olduğunu, 34’ünün ise (%34.34) ise konuştuğu bir ağız olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmada birinci yöntem olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Katılımcıların demografik yanıtlardan sonra şive/ağız geçmişi hakkındaki soruları yanıtlayabilmek için “Konuştuğum bir şive vardır.” maddesine evet yanıtını vermiş olmaları gerekmektedir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada birinci yöntem olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Bu nedenle takip eden bölümde anket sonucunda elde edilen nicel bulgular sunulmuştur:

3.1. Nicel Bulgular

Çalışma kapsamında toplam 99 kişiye uygulanan anketin devamı “Kullandığım şive vardır.” maddesine evet cevabını veren 65 kişi ile ikinci kısım (şive/ağız kullanım geçmişi) tamamlanmıştır. Bu bölümdeki cevapların hepsi ağız konuştuğunu ifade eden 65 kişinin yanıtları dikkate alınarak çözümlenecektir.

Tablo 3 ise Trabzon ağız konuştuğunu belirtmiş olan katılımcıların günlük iletişimlerinde ağız kullanma sıklığı bağlamında 5 en yüksek puan olmak üzere kendilerini değerlendirdikleri anket maddesinin sonuçlarını görselleştirmektedir:

Tablo 3. Katılımcıların ağız kullanım açısından öz değerlendirme sonuçları

	Kuşak	Sayı	Yüzdeler (%)
Z Kuşağı	2000 sonrası	28	28.3
Y Kuşağı	1980-2000 arası	39	39.4
X kuşağı	1960-1980 arası	32	32.3
Toplam		99	%100

Tablo 3’te 65 katılımcı ağız kullanımlarını şu şekilde değerlendirmiştir:

- 25 kişi (%38.5) 5 puan,
- 13 kişi (%20) 4 puan,
- 12 kişi (%18.5) 3 puan,
- 7 kişi (%10.8) 2 puan,
- 8 kişi (%12.3) 1 puan.

Söz konusu verilerin One-Way ANOVA çözümlenmeleri ise şu şekildedir: Şive/ağız kullananların tamamını tek bir grup olarak ele aldığımızda öz değerdendirmeleri 3,58 (5 üzerinden) (standart sapma: 1.4).

Kuşak gruplarının kendi içerisinde değerdendirmeleri ise şu şekilde ortaya çıkmıştır:

-X kuşağı (1960 ve 1980 arası): 4,24

-Y kuşağı (1980 ve 2000 arası): 3,25

-Z kuşağı (2000 ve sonrası): 3,21

Bu sonuçlar üst kuşağın ağız kullanımı bağlamında kendilerini daha yeterli bulduklarına işaret etmektedir. One-Way ANOVA test sonucu ise bu farkın istatistiki olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir: ($F: 4,441, p: .016$)

Aşağıda sunulmuş olan Tablo 4'te katılımcıların konuştukları ağız/şiveyi kimlerle ne sıklıkta konuştuklarını belirtmeleri istenmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların toplumsal ağ içerisinde ağız kullanımı sonuçları (n)

Muhatap	Her zaman	Sık sık	Bazen	Nadiren	Hiç
Anne	31	15	10	8	1
Baba	31	13	10	8	3
Kardeş(ler)	28	17	12	6	2
Dede/Nene	34	11	12	7	1
Arkadaş(lar)	22	13	12	7	11
Akraba(lar)	24	12	16	12	1

Tablo 4'te verilen cevaplar dikkate alındığında, ağız konuştuğunu belirten 65 kişiden; 31'i **annesiyile** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu, 15'i sık sık, 10'u zaman zaman, 8'i nadiren ağız kullanarak konuştuğunu ifade etmişken 1 kişi ise hiçbir zaman annesiyle şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Buna mukabil katılımcılardan;

31'i **babasıyla** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu,

13'ü sık sık,

10'u zaman zaman,

8'i nadiren konuştuğunu ifade ederken,

3'ü ise hiçbir zaman babasıyla şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Kardeşlerle ağız kullanarak iletişim kurmak söz konusu olduğunda çalışmaya katılan 65 kişiden;

28'i **kardeşiyle** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu,

17'si sık sık,

12'si zaman zaman,

6'sı nadiren konuştuğunu belirtmişken,

2'si kardeşiyle hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Üst kuşakla iletişim sırasında ağız kullanma söz konusu edildiğinde ise, katılımcılardan;

34'ü **dede/nene (üst kuşak)** ile her zaman ağız kullanarak iletişim kurduğunu,

11'i sık sık,

12'si zaman zaman,

7'si nadiren ağız kullanarak iletişime geçtiğini belirtmiş;

1'i hiçbir zaman dede/nene (üst kuşak) ile şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Bunlara ek olarak, anket çalışmamıza katılanlardan;

22'si **arkadaşlarıyla** her zaman şiveli/ağızlı konuşmakta olduğunu belirtirken

13'ü sık sık,

12'si zaman zaman,

7'si nadiren konuşmakta olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılarda 11'i arkadaşlarıyla hiçbir zaman ağız kullanarak konuşmadığını ifade etmiştir.

Son olarak akrabalar söz konusu olduğunda katılımcılardan;

24'ü **akrabalarıyla** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

12'si sık sık,

16'sı zaman zaman,

12'si nadiren konuşmakta olduğunu ifade etmiştir.

1 kişi ise akrabalarıyla hiçbir zaman ağız kullanarak konuşmadığını ifade etmiştir.

Tablo 5'te katılımcıların konuştukları Trabzon ağzıyla nerelerde, ne sıklıkta konuştukları görselleştirilerek sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların toplumsal bağlam içerisinde ağız kullanım sıklıkları (n)

Bağlam	Her zaman	Sık sık	Bazen	Nadiren	Hiç
Ev	27	18	13	7	-
Eğitim kurumu	19	7	9	9	21
İşyeri	21	8	9	11	16
Yakın çevre	22	13	13	9	8
Alışveriş	20	7	8	13	17
Resmi kurum	16	9	6	11	23
Sosyal medya	16	8	11	12	18

Ankete yanıt vermiş olan 65 kişiden;

27'si **evde** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

18 kişi sık sık,

13'ü zaman zaman,

7'si evde nadiren şiveli/ağızlı konuşmakta olduğunu ifade etmiştir.

Okulda/üniversitede ağız kullanma söz konusu edildiğinde ise;

Katılımcıların 19'u **okulda/üniversitede** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

7'si sık sık,

9'u zaman zaman,

9 kişi nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

21 kişi ise okulda/üniversitede hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Bunlara ilaveten katılımcıların;

21'i **işyerinde** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

8'i sık sık,

9'u zaman zaman,

11'i nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

16'sı ise işyerinde hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Yaşadığı çevrede ağız kullanarak konuşmak söz konusu olduğunda çalışmamıza katılan 65 kişiden;

22'si yaşadığı çevrede her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

13'ü sık sık,

13'ü zaman zaman,

9'u nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

8'i ise yaşadığı çevrede hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Buna mukabil katılımcılardan;

20'si **alışverişte** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu,

7'si sık sık,

8'i zaman zaman,

13'ü nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade ederken

17'si ise alışverişte hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Bunlara ek olarak çalışmamıza katılan 65 kişiden;

16'sı **devlet dairelerinde** her zaman şiveli/ağızlı konuşmakta olduğunu belirtirken

9'u sık sık,

6'sı zaman zaman,

11'i nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

23'ü ise devlet dairelerinde hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını ifade etmiştir.

Son olarak sosyal medya söz konusu olduğunda katılımcıların;

16'sı **sosyal medyada** her zaman şiveli/ağızlı konuştuğunu belirtmiştir.

8'i sık sık,

11'i zaman zaman,

12'si nadiren şiveli/ağızlı konuştuğunu ifade etmiştir.

18'i ise sosyal medyada hiçbir zaman şiveli/ağızlı konuşmadığını belirtmiştir.

Tablo 5'te katılımcılara şiveye karşı tutum ve duygusal yakınlık hakkında sorular sorulmuş ve yanıtları görselleştirilerek sunulmuştur.

Kuşak bazında karşılaştırma: Ağız konuşurlarının toplumsal ağları içerisinde ağız kullanımlarını inceleyen Tablo 4 ve 5'te sunulmuş olan verilerin kuşaklararası bağlamda SPSS One-Way ANOVA analizleri şu şekildedir:

Gruplar arası One-Way ANOVA test sonucu, 1960 ilâ 1980 arasında doğan X kuşağının diğer gruplardan ayrıştığını ve diğer gruplarla istatistiki olarak önemli bir farkın ortaya çıktığını göstermektedir (F: 8,205, p: .001). Bu durum, üst kuşağa (X kuşağı) mensup bireylerin yakın çevresindeki muhatapları ile toplumsal ağları içerisinde önemli ölçüde ağız kullandıklarına işaret etmektedir. Bu sonuç ağız kullanımının alt kuşaklarda istatistiki olarak azaldığını göstermesi açısından da ilginç bir netice olarak yorumlanabilir.

-X kuşağı (1960 ve 1980 arası doğumlular): 1,76

-Y kuşağı (1980 ve 2000 arası doğumlular): 2,82

-Z kuşağı (2000 ve sonrası doğumlular): 3.0

Tablo 6'da katılımcıların Trabzon ağzıyla ilgili tutumlarını içeren veriler görselleştirilerek sunulmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların ağızlarına karşı tutumları ve duygusal yakınlıklarının sıklığı (n)

Tutum tımcəsi	5	4	3	2	1
Duygularımı en iyi ağzımı/şivemi konuşarak ifade edebildiğimi düşünmekteyim.	29	13	12	8	3
Sinirlendiğim zaman kendimi en iyi şiveme özgü sövgü sözcükleriyle ifade ettiğimi düşünmekteyim.	38	10	7	9	1
Şivemin kültürün bir parçası olduğunu düşünmekteyim.	49	13	3	---	---
Şivemi konuşan insanların olduğu yerlerde kendimi daha rahat hissetmekteyim.	40	19	2	3	1
Rüyalarımda şivemle konuşmaktayım.	9	12	10	2	27
Sosyal medyada şivemle/ağzımla paylaşım yapılması hoşuma gitmektedir.	33	17	4	4	7
Sosyal medyada paylaşım yaparken şivemi yansıtırım.	10	17	10	7	21
Şivemi kişiliğimin bir parçası olarak görmekteyim.	36	17	4	3	5
Şiveli konuştuğumda toplumda daha prestijli olduğumu düşünmekteyim.	18	11	17	7	12
Şivemin artık konuşulmayacak duruma gelmesi beni üzer	49	13	1	---	2

Bu noktada 5 kesinlikle katılıyorum; 4 katılıyorum; 3 kararsızım, 2 katılmıyorum; 1 kesinlikle katılmıyorum yanıtına mukabildir.

Tablo 6'da sunulmuş olan veriler ışığında, çalışmaya katılan 65 kişinin;

29'u "duygularımı en iyi ağzımı/şivemi konuşarak ifade edebildiğimi düşünmekteyim" seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken,

13'ü katılıyorum,

12'si kararsızım,

8'i katılmıyorum,

3'ü kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Bunun yanında katılımcılardan;

38'i "sinirlendiğim zaman kendimi en iyi ağzıma/şiveme özgü sövgü sözcükleriyle ifade ettiğimi düşünmekteyim" seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

10'u katılıyorum,

7'si kararsızım,

9'u katılmıyorum,

1'i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir.

Çalışmaya katılanların;

49’u “**şivemin/ağzımın kültürün bir parçası olduğunu düşünmekteyim**” seçeneğine ise kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

13’ü katılıyorum,

3’ü kararsızım yanıtını vermiştir.

Yine katılımcıların;

40’ı “**ağzımı/şivemi konuşan insanların olduğu yerlerde kendimi daha rahat hissetmekteyim**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

19’u katılıyorum,

2’si kararsızım,

3’ü katılmıyorum,

1’i kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Katılımcılardan;

9’u “**rüyalarımnda şivemle/ağzımla konuşmaktayım**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

12’si katılıyorum,

10’u kararsızım,

7’si katılmıyorum,

27’si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Katılımcıların;

33’ü “**sosyal medyada şivemle/ağzımla paylaşım yapılması hoşuma gitmektedir**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

17’si katılıyorum,

4’ü kararsızım,

4’ü katılmıyorum,

7’si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Çalışmaya katılanların;

10’u “**sosyal medyada paylaşım yaparken şivemi/ağzımı yansıtırım**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

17’si katılıyorum,

10’u kararsızım,

7’si katılmıyorum,

21’i kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Katılımcıların;

36'sı “**ağzımı/şivemi kişiliğimin bir parçası olarak görmekteyim**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

17'si katılıyorum,

4'ü kararsızım,

3'ü katılmıyorum,

5'i kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Çalışmaya katılanlardan;

18'i “**ağızlı/şiveli konuştuğumda toplumda daha prestijli olduğumu düşünmekteyim**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

11'i katılıyorum,

17'si kararsızım,

7'si katılmıyorum,

12'si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Bunlara ek olarak, çalışmamıza katılan 65 kişiden;

49'u “**şivemin/ağzımın artık konuşulmayacak duruma gelmesi beni üzer**” seçeneğine kesinlikle katılıyorum cevabını verirken

13'ü katılıyorum,

1'i kararsızım,

2'si kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Kuşak bazında karşılaştırma: 2000 ve sonrasında doğanların tutum ve duygusal yaklaşımları önceki gruplara nazaran çok daha olumludur. Aradaki fark istatistiksel olarak da anlamlıdır ($F: 17,495, p: .000$)

-Z kuşağı (2000 ve sonrası): 2,86

-Y kuşağı (1980 ve 2000 arası): 1,99

-X kuşağı (1980 ve 1960 arası): 1,60

3.2. Nitel Bulgular

Hazırlanan bu makale kapsamında nicel verileri desteklemek için nitel veri elde etmek amacıyla katılımcılarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Trabzon ağız konuşuru 10 birey (X kuşağından 2, Y kuşağından 4 ve Z kuşağından 4) yüz yüze görüşmeye katılım sağlamıştır. Bu görüşmelerden elde edilen görüşme verileri Uluslararası Fonetik Alfabe (İng. IPA) kullanılarak yazıya aktarılmış ve bu çözümlemelerin tematik sınıflandırmaları yapılmıştır.

Alıntı 1'de /u />/u/ varyantlaşması, X ve Y kuşağındaki bireylerin görüşmeleri üzerinden tanıklanmıştır:

Alıntı 1:

(XK_1): /başka ĵerĵere đzitmujruk **jazun** jaj[a]lara đzideruk fırsat buĵabiĵursak buĵamasak o da jok ifte/

(YK_1): /yafaduyumuz yer gyzel denize yakin k yumuz **jazun** nem suđzag boyay bizi kufiun da denizun ryzgari haburaya gavuriy bizi oyle yani/

Alıntı 1'de tanıklandığı üzere /u />/u/ varyantlaşması **yaz** kelimesinde gerçekleşmiştir. Her iki konuşmacı da sözcüğü /-um/ ekiyle kullanmış olmasına rağmen X kuşağındaki birey Trabzon ağzı özelliklerinde belirttiğimiz /u/ sesini /u/ sesi şeklinde kullanırken Y kuşağındaki birey ölçünlü Türkiye Türkçesi ağzı özelliklerini korumuştur.

Alıntı 2'de /œ/>/o/ varyantlaşması Y ve Z kuşağındaki bireylerin görüşmelerinden tanıklanmıştır:

Alıntı 2:

(YK_1): /ben suđzagganliyim tsog tsaliřganum ee tsevremdeki insanlar da heb **oyle** tanumlayler beni tsaliřgan suđzagganli tutduyuni goparan/

(ZK_1): /evet tam oĵarak œjĵe/

Verilen örnekler göz önünde bulundurulduğunda /œ/>/o/ varyantlaşması **öyle** sözcüğünde gerçekleştirmiş olup Y kuşağındaki birey Trabzon ağzı özelliklerini kullanmış Z kuşağındaki birey ölçünlü Türkiye Türkçesi ağız özelliklerini korumuştur.

Alıntı 3'te isimden isim yapma /-lık/ ekinin varyantlaşması X, Y ve Z kuşağındaki bireylerin görüşmeleri üzerinden tanıklanmıştır:

Alıntı 3:

(XK_1): /tabi anĵaturum funduk toplama syredzi sabahĵejin tsok erkenden kaĵkadzasun **fundukĵuya** gitdesun orak oĵdzak janunda etekĵerun oĵdzak tsuval oĵadzak ĵĵedzeyunu januna aĵdzasun orda zejtin pejnir ekmek jejrak **fundukĵukta** oĵe œzeĵ ĵemek jok sabahtan gidersun bařlarsun funduk toplama nasuĵ topĵujosun daĵĵari kukarĵan eĵejsun/

(YK_2): /jani ĵaj ĵok oĵmaduĵu iĵin onun afamsunu anĵatmama gerek jok funduĵu anĵatabiĵirim jani funduk uzun bir syreĵ ĵok bi uzun syreĵ sadece toplamakĵa bitmijor ĵnky œnce jani ĵok œnceden ve ĵok sabah erkenden kaĵkar giderdik ama artuk o ŵekiĵde ĵapmujoruz saat on dokuz buĵuk on on bir civaru kaĵkujoruz ifte kahvaĵtuju kahvaĵtu ĵapujoruz kahvaĵtudun sonra ifte eski kujafetĵerimizi ĵĵijoruz funduk beĵĵiĵi takujoruz ve **fundukĵuĵa** gidijoruz ifte/

(ZK_2): /kœĵ ĵajatunda jazun ee tabi dediyimiz gibi ĵaj var funduk var sabahĵaru kaĵkup ĵaja funduĵya gidijoz akĵamĵaru ĵajdan funduktan dœnyp geĵijoruz boĵĵe

*gynymyz geçiyo kufiun da daha çok e odun tafıumak o[ur ne bi[im funduk[uk[arumuzu
çaj[ıuyumuzu dyzen[ıjoruz bakum japu[ıjoruz diken[erden fa[an arunduru[ıjoruz æj[e geçiyo
jani oku[var oku[la gidijoruz fu an ben ınıversitede o[duyım için kufiun oku[la gidemijorum
orda ama/*

Yukarıdaki örneklerde üç kuşağın da **findık** ad köküne addan ad türetme {+lık} ekini getirdiğini görmekteyiz. X kuşağındaki birey Trabzon ağız özelliğinden dolayı /u/ ünlüsünü yuvarlak /u/ ünlüsü şeklinde kullanmıştır. Buna istinaden Y ve Z kuşağındaki bireylerde /u/>/u/ varyantlaşması gerçekleşmemiştir.

Alıntı 4'te X, Y ve Z kuşağındaki bireylerin görüşme kayıtları üzerinden /k/ ünsüzünün /g/ ünsüzüne varyantlaşması tanıklanmıştır:

Alıntı 4:

(XK_1): /ai[emde efim daha tsok gonufur/

(YK_1): /ben gullaniyrum da tsog/

(ZK_1): /çok gıze[.fæj[e ee açıklım ee bundan bir aj önce ga[ıba ben ankaraja mi[[i savunma ınıversitesi subaj[uk m[akatl[aruna gittim.../

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere /ç/ sesi Trabzon ağızındaki kullanımı bakımından daha sert telaffuz edilmektedir. X kuşağındaki birey ağız özelliğini korumakta iken Y kuşağındaki birey çok sözcüğündeki /k/ ünsüzünü yumuşatarak /g/ ünsüzüne varyantlaştırmıştır. Bunlara ilaveten ağız kullanımı kuşaklar arasında ölçüldüğünde ölçünlü Türkiye Türkçesine en yakın ağız kullanıma sahip olan Z kuşağı örnekte de belirtildiği gibi ölçünlü Türkiye Türkçesini kullanmıştır.

Alıntı 5'te Y ve Z kuşağına mensup olan bireylerin /f/ sesini kullanım biçimleri tanıklanmıştır:

Alıntı 5:

(YK_1): /anlaşamayrug ki bi arada ben diyrum başga bi[fe olar diy başga bi[fe glasik garadeniz evi/

(ZK_1): /bamba[ka bir fëj mimarisi o[arak çok bamba[ka bir fëj ve köj[eri o[arak gerçekten cennet gibi bir fëj di[ebilirim/

Örnekte belirtildiği gibi iki kuşak arasında /f/ ünsüzü farklı seslendirilmiştir. Y kuşağındaki birey kendi ağız özelliğini koruyup /ş/ ünsüzünü kullanırken Z kuşağındaki birey ölçünlü Türkiye Türkçesindeki /f/ ünsüzünü telaffuz etmiş ve ölçünlü Türkiye Türkçesini kullanmıştır. Y kuşağındaki katılımcı /k/ ünsüzünü yerine /g/ ünsüzünü kullanarak ağız özelliklerini yansıtmıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın temel amacı Trabzon ağzının Sürmene ve Araklı değişkelerinde kuşaklararası ağız kullanımı bağlamında ağız ölçünlülüştürmesinin incelenmesidir. Yapılan araştırmalar ve çözümlenmeler sonucunda kuşaklararası toplumsal, bireysel, kamusal, sosyo-ekonomik ve demografik durumların ağız ölçünlülüştürmesine sebebiyet verdiği saptanmıştır. Çalışmada Trabzon ağzlarından Sürmene ve Araklı değişkelerinin örneklem olarak seçilmesinin temel nedeni Trabzon'un söz konusu ilçelerinin -diğer birçok Trabzon'a bağlı ilçe gibi- iç göç konusunda hareketli bir bölge olmasının yanında ağız kullanımının ekseriyetle adı geçen bölgelerde bir kimlik işareti olarak görülmesidir.

Toplum dilbilimsel etmenler sanayileşme, göç alma-verme durumu, eğitim seviyesi, cinsiyet, ekonomik güç, etnik yapı, kuşak farklılığı, bireylerin yaşları vb. unsurlar olarak sınıflandırılabilir. Bu bağlamda sürekli gelişen ve değişen toplumlarda sosyokültürel yapıya uyum sağlamaya çalışan alt kuşakların (2000-) kullanmayı tercih ettikleri ölçünlü değişke, kuşaklararası ağız kullanımını farklılaştırmakta ve ağız ölçünlülüştürmesine sebebiyet vermektedir. Nicel veri bulgularına göre SPSS One-Way ANOVA analizleri sonucunda şive/ağız kullananların tamamını tek bir grup olarak ele aldığımızda öz değerlendirmeleri 5 üzerinden 3,58'dir. Kuşak bazında şive/ağız yeterliliği karşılaştırması sonucunda 1960 ve 1980 arasında doğan X kuşağı ağız kullanımında kendilerini çok daha yeterli bulmaktayken sonraki kuşaklar arasında fark bulunmamaktadır. Yaşanan bölge bazında şive/ağız yeterliliği karşılaştırması sonucunda ise kırsal yerleşim birimlerinde yaşamakta olan bireyler kendilerini daha çok yeterli bulmakta, diğer gruplar arasında fark bulunmamaktadır. Devamı nicel veri bulgularında bahsedilmiş olan analizlere göre X ve Y kuşağı ağız kullanımında kendilerini yeterli bulmakta (ağız özellikleri korunmakta), Z kuşağı ölçünlü Türkiye Türkçesini kullanmaktadır. Bunlara ilaveten nicel veri bulgularına göre 2000 ve sonrasında doğanların tutum ve duygusal yaklaşımları önceki gruplara nazaran çok daha olumludur. Aradaki fark istatistiksel olarak da anlamlıdır.

Saptanan nitel veri bulgularına göre fonetik alfabede /œ/ şeklinde gösterilen /ö/ ünlüsünü /öyle/ sözcüğünde Y kuşağındaki birey Trabzon ağzı özelliklerini kullanarak /ojle/ şeklinde telaffuz ederken Z kuşağındaki birey, ölçünlü Türkiye Türkçesi ağız özelliklerini koruyarak /œjle/ şeklinde kullanmıştır. Bir diğer veri sonucuna göre /ç/ sesi fonetik alfabede /tʃ/ şeklinde gösterilmekte olup Trabzon ağzındaki kullanımı bakımından daha sert telaffuz edilmektedir. /tʃok/ sözcüğü X kuşağındaki birey tarafından /tsok/ şeklinde telaffuz edilirken Y kuşağındaki birey, /tʃok/ sözcüğündeki /k/ ünsüzünü yumuşatarak /g/ ünsüzüne varyantlaştırmış ve /tsog/ şeklinde kullanmıştır. Bunlara ilaveten ağız kullanımı kuşaklar arasında ölçüldüğünde ölçünlü Türkiye Türkçesine en yakın ağız kullanımına sahip olan Z kuşağı standart Türkçeyi kullanmıştır. Diğer örnekler nitel veri bulgularında bahsedilmiş olup kuşaklararasıdaki ağız kullanımı farkı aynı ağzın farklı varyantlarında meydana gelen ölçünlülüştürmeyi göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Çalışmada alıntılanan yurtdışında yapılan araştırmalarda bazı durumlarda eğitim kurumlarında kullanılmış olan dilin; dilde ölçünlüleşmeye yol açtığı iddia edilmiş, bazı durumlarda ise kutsal metinlerde kullanılan dil değişkesinin ölçünlüleşmeye sebebiyet verdiği dile getirilmiştir. Belirli durumlarda ise yönetim merkezinde konuşulan dil değişkesinin bir dilin ölçünlüleşmesine neden olduğu ileri sürülmüştür. Burada dikkat çeken bir nokta, ülkemizde yapılan çalışmalar dilin yapısal hususiyetlerine odaklanmıştır. Ancak alan yazında işaret edildiği üzere toplum dilbilimsel etmenler ağız kullanımını etkileyebilmektedir. Ağız çalışmaları artık geleneksel yöntemlerden çok, bu çalışmada olduğu gibi, yenilikçi araştırmalara yönelmelidir. Kuşaklararasıdaki ağız ölçünlüleşmesi durumu Türkiye Türkçesindeki tüm ağızlarda incelenmeli, genel bir örüntünün olup olmadığı saptanmalı ve devamında bu örüntünün toplumsal nedenleri araştırılmalıdır.

KISALTMALAR ve TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Ed. : Editör

IPA : International Phonetic Alphabet

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmı Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 30.05.2022 tarih ve E-18457941-050.99-50720 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Birden çok yazarlı çalışmada her bir yazarın katkısı aşağıdaki gibidir:

Çalışmanın giriş ve literatür bölümü Efsanur Atakan ve Mehmet Akkuş tarafından, verilerin toplanması ve ampirik uygulamanın gerçekleştirilmesi Efsanur Atakan, Mehmet Akkuş ve Erhan Giray tarafından, sonuç bölümü yine her üç yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu makaleden elde edilen bulgular, çalışmanın ilk yazarının TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1919B012201013 numaralı proje desteğiyle Doç. Dr. Erhan Giray danışmanlığında hazırlanmış olduğu lisans bitirme tezinden çıkartılarak üretilmiştir. TÜBİTAK'a proje desteği için proje yürütücüsü Efsanur Atakan ve proje danışmanı Doç. Dr. Mehmet Akkuş teşekkürlerini sunar. Yazarlar ayrıca nicel verilerin analizindeki katkılar için Dr. Öğretim Üyesi Orhan Demir'e sonsuz teşekkürlerini sunar.

KAYNAKÇA

- Auer, P. ve Hinskens, F. (1996). The Convergence and Divergence of Dialects in Europe, New and not so New Developments in an Old Area. *Sociolinguistica*, 10, 1-30.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Brendemoen, B. (2002). *The Turkish Dialects of Trabzon: Their Phonology and Historical Development, Volume: I Analysis, Volume II: Texts*. Wiezbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Britain, D. (2001). Space and spatial diffusion. In Jack Chambers, Peter Trudgill ve Natalie Schilling-Estes (yay. haz.) *The Handbook of Variation and Change*. 603-637. Oxford: Blackwell.
- Clark, V. L. P. ve Creswell, J. W. (2003). *The Mixed Methods Reader*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage.
- Coşar, A. M. (2015). Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon ağızlarında Arkaik Hususiyetler, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 241-253.
- Demir, N. (2002). Ağız terimi üzerine, *Türkbilig*, 4, 105-116.
- Deumert, A. (2005). The Unbearable Lightness of being bilingual: English–Afrikaans Language contact in South Africa. *Language Sciences*, 27(1), 113-135.
- Ergin, M. (1998). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatları Bölümleri için Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hilton, N. H. (2010). Regional Dialect Levelling and Language Standards: Changes in The Hønefoss Dialect, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. York: The University of York.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerswill, P. E. (2003). Dialect Levelling and geographical Diffusion in British English. In David Britain and Jenny Cheshire (yay. haz.) *Social Dialectology. In Honour of Peter Trudgill*. 223–243. Amsterdam: Benjamins.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimi Sözlüğü*. Ankara: Arı Yayınları.
- Kristiansen, T. (1998). The role of Standard Ideology in The Disappearance of The Traditional Danish Dialects, *Folia Linguistica*, 32(1-2), 115-130.
- Milroy, L. ve Milroy, J. (1992). Social Network and Social Class: Toward an Integrated Sociolinguistic Model, *Language in Society*, 21, 1-26.
- Pedersen, I. L. (2005). Processes of Standardisation in Scandinavia. Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages. In: Peter Auer, Frans Hinskens, Paul Kerswill (yay. haz.) *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*, 171-195.
- Rumsey, A. (1990). Wording, Meaning and Linguistic Ideology. *American Anthropologist*. 92(2), 346-361.
- Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük (n.d.). Ağız. <https://sozluk.gov.tr/>
- Watts, R. J. (1999). The Social Construction of Standard English: Grammar Writers as a ‘Dis-course Community’. In: Tony Bex and Richard J. Watts (yay. haz.). *Standard English: The Widening Debate*. Oxon: Routledge, 40-68.